

ارائه الگوی مدیریتی برای توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد پدافند غیرعامل (مورد مطالعه: شهر شهریار تهران)

سید احمد حسینی نیا^۱

استادیار مدعو، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

پسند مهدوی سعیدی

پژوهشگر دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان، اصفهان، ایران

فصلنامه پژوهش‌های فضا و مکان در شهر، سال هفتم، شماره چهارم، پیاپی ۲۹، زمستان ۱۴۰۲، صص ۵۹-۷۶

چکیده

شهر شهریار به‌عنوان یکی از مراکز مهاجرپذیر استان تهران، با گسترش فیزیکی و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی مواجه شده است. بر همین اساس هدف پژوهش حاضر، ارائه الگوی مدیریتی مناسب برای ساماندهی و توانمندسازی این محله‌ها و پیشگیری از تشکیل آنها در شهر شهریار با رویکرد پدافند غیرعامل است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات پژوهش به‌صورت میدانی و اسنادی جمع‌آوری شده است. جامعه آماری شامل محدوده قانونی شهر شهریار در سال ۱۴۰۱ است. حجم نمونه مشتمل بر ۳۲۲ نفر از ساکنان و ۱۰ نفر از خبرگان است. از روش‌هایی نظیر AHP، TOPSIS، آزمون خی دو، آزمون کای اسکوار تک‌متغیره، ضریب همبستگی اسپیرمن، ضریب تعیین رگرسیون و واریانس رگرسیون (ANOVA) برای تحلیل داده‌های پژوهش استفاده شده است. از نرم‌افزارهای GIS و SPSS برای تحلیل داده‌های پژوهش استفاده شده است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که درصد محله‌های دارای کیفیت مناسب، نسبتاً مناسب، متوسط، نسبتاً نامناسب و نامناسب به‌ترتیب مشتمل بر ۹درصد، ۲۲درصد، ۳۲درصد، ۲۶درصد و ۱۱درصد است. بنابراین، بیش از ۳۷درصد بافت شهر شهریار به برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل نیازمند است. نتایج آزمون خی دو (۰/۰۶) و سطح معناداری آن (۰/۰۰) بر عدم اعتماد ساکنان شهر شهریار نسبت به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی صحنه می‌گذارد. براساس نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن (۰/۵۶۷) و ضریب تعیین رگرسیون (۰/۳۷)، الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را دارند. نتایج تحلیل واریانس رگرسیون و تحلیل رگرسیون خطی ساده، نیز بر این امر صحنه گذاشته‌اند. افزون‌بر این، رویکرد پدافند غیرعامل از طریق ساماندهی و توانمندسازی محله‌ها، ایجاد تأسیسات و تجهیزات برای کاهش آسیب‌پذیری، ایجاد مکان‌های اسکان اضطراری، ضریب امنیت و ایمنی شهر شهریار را ارتقا می‌بخشد.

واژگان کلیدی: سکونتگاه‌های غیررسمی، الگوی مدیریتی، توانمندسازی، پدافند غیرعامل، شهر شهریار.

۱. ایمیل نویسنده مسئول: sahn.1357@yahoo.com

سازمان ملل در سال ۲۰۱۹، برآورد کرده که هم‌اکنون ۴/۲ میلیارد نفر در شهرها زندگی می‌کنند (United Nations, 2019) که این رقم در سال ۲۰۴۱ به ۶ میلیارد نفر افزایش خواهد یافت (Kuddus et al., 2020: 1). براساس برآوردهای صورت‌گرفته، در سال ۲۰۱۵، ۲۵ درصد از جمعیت شهری جهان در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند. در سال ۲۰۱۴، این رقم معادل تقریباً یک میلیارد فقیرنشین در سراسر جهان است و پیش‌بینی می‌شود این میزان تا سال ۲۰۳۰ دو برابر شود. از این یک میلیارد نفر، ۸۸۱ میلیون نفر آنها مربوط به سکونتگاه‌های غیررسمی کشورهای در حال توسعه است، در حالی که در سال ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ به ترتیب ۶۸۹ و ۷۹۱ میلیون نفر بوده‌اند. از سال ۲۰۰۰، تعداد ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی به میزان ۲۸ درصد افزایش یافته است. بنابراین، در کشورهای در حال توسعه، از هر سه نفر جمعیت شهرنشین، تقریباً یک نفر از آنها در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کند (Jones, 2017: 3).

پژوهشگران چالش‌های زیادی برای سکونتگاه‌های غیررسمی بیان کرده‌اند که عبارت‌اند از: فقدان خدمات و زیرساخت‌های اساسی، مانند تأمین آب، سرویس‌های بهداشتی، جاده‌ها و مدیریت زباله (World Health Organization, 2016)؛ مسکن غیراستاندارد از جمله ساختمان‌های ناکافی و از نظر ساختاری ناامن؛ ازدحام جمعیت و تراکم زیاد؛ افزایش شرایط ناسالم به دلیل تمرکز فضایی بالای جمعیت، حیوانات و بیماری‌های ناشی از آن (مانند تأثیر آنفلوآنزای مرغی پرندگان)، خطرات زیست‌محیطی، وضعیت کالبدی و کمبود خدمات اساسی، ساخت‌وساز در مکان‌های پرخطر، مانند زمین‌های مستعد سیل که به علت مسکن نامساعد،

سازه‌های غیرمهندسی و تراکم بالای جمعیت، تأثیرات آنها بیشتر می‌شود؛ حقوق ناامن بر زمین و مسکن و از این رو، تصدی نامطمئن و آسیب‌پذیر و در نهایت وجود فقر از جمله محرومیت از سایر حقوق بشر، مانند توانایی رأی دادن و دسترسی به خدمات (Boo, 2012; Das, 2017:3; UN-Habitat, 2016:7; Olthusi et al., 2015: 272).

فقر شهری در مناطق پیراکلان شهرها نمود بارزی دارد. فقرای شهری برای فرار از تله فقر به سمت قطب‌های اقتصادی یا کلان‌شهرها مهاجرت می‌کنند. بیشتر این افراد از پایگاه اقتصادی-اجتماعی و آموزشی مناسبی برخوردار نیستند. در نتیجه، تسلط اقتصاد خدمات‌محوری در کلان‌شهرها، زمینه را برای جذب آنها با دستمزد پایین فراهم می‌آورد. از آنجاکه کارکنان این گونه مشاغل، توان پرداخت هزینه‌های زیست و معیشت در کلان‌شهرها را ندارند؛ بنابراین به سمت مناطق پیرامونی و به خصوص حاشیه‌های ارزان‌قیمت شهرهای پیرامون یا مناطق پیراشهری هدایت می‌شوند. به گونه‌ای که یا در محله‌های فرسوده و ناکارآمد اسکان پیدا می‌کنند و یا به سمت تشکیل محله‌های غیررسمی، غیراستاندارد و زاغه‌ای حرکت می‌کنند (مهدنژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۶). در این میان، حدود ۱۹ میلیون نفر در کل کشور در محلات غیررسمی و فرسوده سکونت دارند که معادل ۳۱/۹ درصد جمعیت کشور است و مساحتی بالغ بر ۱۴۰ هزار هکتار یعنی ۱۷ درصد مساحت کشور را در بر می‌گیرد. استان تهران دارای ۲ میلیون و ۳۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین و ۲ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر ساکن بافت فرسوده است که در مجموع ۳۶ درصد جمعیت استان را شامل می‌شود. همچنین ۱۶/۸ درصد از مساحت شهرهای استان به سکونتگاه‌های غیررسمی تعلق دارد. شهر شهریار یکی

از کانون‌های مهمی است که در سال‌های اخیر توسعه زیادی کرده که عمدتاً به صورت غیررسمی بوده است. توسعه ناهمگون، بیکاری، پایین بودن اجاره‌بهای مسکن نسبت به کلان‌شهر تهران، درآمد کم و مهاجرت گسترده از محیط‌های شهری کوچک و روستاهای اطراف و... از دلایل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر شهریار است. انبوه زباله‌های پراکنده، نبود فضای پارک و محل بازی کودکان و رفت‌وآمد کارتن‌خواب‌ها از مهم‌ترین ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و به خصوص منطقه امیریه به شمار می‌آید. پدافند غیرعامل به عنوان راهبرد اساسی در برخورد با سوانح طبیعی است. در این میان توانمندسازی^۱ نیز به صورت عمومی با توجه به پتانسیل‌های مکان و افراد به توانمندی توأمان فرد و محیط می‌پردازد. بنابراین، برخورد هم‌زمان این دو نظر به صورت اطلاق پدافند غیرعامل توانمند مورد نظر است که به عنوان پارادایم جدید در مفهوم پدافند غیرعامل مطرح می‌شود. سکونتگاه‌های غیررسمی معمولاً در برخورداری از اماکن و یا مناطق حساس ضعیف‌اند، این در حالی است که ساختار کالبدی این محله‌های شهری و بافت روستایی حاکم در آن‌ها در مواقع بحران آمار ناشی از تلفات را افزایش می‌دهد، بنابراین با فرض تغییر آرام این مناطق و تأکید بر پویایی اقتصادی این محله‌های شهری، راهبرد پدافند غیرعامل نیز باید در جهت افزایش توان محیطی در مقابل سوانح غیرطبیعی در دستور کار باشد؛ از این رو، در این نظر توانمندسازی با الگوی پدافند غیرعامل ارائه می‌شود و ضمن رویکرد کالبدی بر محیط و یا محلات مباحث پدافند غیرعامل را در این مسیر و در راستای ساماندهی کالبدی بافت سکونتگاه‌ها شکل می‌دهد. در همین راستا، هدف

1. Enability

پژوهش حاضر پاسخ به سؤال‌های زیر است:
• چه میزان از مساحت شهر شهریار از نظر پدافند غیرعامل به برنامه‌ریزی نیاز دارد؟ سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار در چه محدوده‌هایی از این شهر قرار گرفته‌اند؟

• ساکنان شهر شهریار تا چه اندازه نسبت به مدیریت شهری، برای ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، اعتماد دارند؟

• الگوی مناسب برای ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار با رویکرد پدافند غیرعامل چیست؟

افزون‌بر این، به تناسب سؤالات، فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

فرضیه نخست: بیشتر بلوک‌های شهری شهریار نیازمند برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل‌اند و این محدوده‌ها بیشتر بر حاشیه‌های شهر متمرکز شده است؛

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد ساکنان شهر شهریار به مدیریت شهری، برای توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی، اعتماد چندانی ندارند؛

فرضیه سوم: الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را دارد.

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات پژوهش به صورت میدانی و اسنادی جمع

آوری شده است. از روش‌هایی نظیر AHP، TOPSIS، آزمون خی دو، آزمون کای اسکوار تک‌متغیره، ضریب همبستگی اسپیرمن، ضریب تعیین رگرسیون و واریانس رگرسیون (ANOVA) برای تحلیل داده‌های

پژوهش استفاده شده است. از نرم افزارهای GIS و SPSS برای تحلیل داده‌های پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری شامل شهر شهریار در سال ۱۳۹۹ است. پژوهش حاضر دارای دو جامعه آماری است. نخست، برای ارائه الگوی مدیریتی مناسب جهت توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی از روش پنل خبرگان تشکیل شده است. در این رابطه، جامعه آماری شامل خبرگان فعال در حوزه فقر شهری، اسکان غیررسمی، بافت‌های فرسوده و نابسامان و بازآفرینی است. نمونه‌گیری در این پژوهش، هدفمند تصادفی است. یکی از اقسام نمونه‌گیری تصادفی یا هدفمند، نمونه‌گیری خبرگانی یا قضاوتی است. نمونه‌گیری از خبرگان شامل انتخاب از بین افرادی است که تجربه یا خبره بودن آنها در یک حوزه محرز شده باشد.

در برخی از حوزه‌ها، نمونه‌گیری خبره تنها روش مفید برای سؤالات پژوهش است. با توجه به اینکه خبرگان دانشگاهی، نسبت به خبرگان حرفه‌ای نگاهی انتزاعی و نظری تری به موضوع دارند و در مقابل، خبرگان حرفه‌ای و تجربی، نگاهی عمل‌گرایانه‌تر به مسائل کسب‌وکار دارند، وجود نمایندگانی از هر دو طیف این اطمینان را به پژوهشگر می‌دهد که از هر دو زاویه به مسئله نگریسته شده است. بررسی مقالات در این خصوص (زندحسامی و شهرام فر، ۱۳۹۵: ۶۱)، تعداد خبرگان بین ۴ تا ۱۴ نفر را پیشنهاد داده‌اند. در پژوهش حاضر جامعه آماری شامل ده نفر است (جدول شماره ۱). در ادامه، طی یک پیمایش محلی از ساکنان شهر شهریار خواسته شد که تا چه اندازه الگوی پیشنهادی خبرگان می‌تواند به ساماندهی و توانمندسازی ساکنان

جدول شماره (۱): مشخصات خبرگان پژوهش

مدرک تحصیلی	سابقه کار	تخصص	سابقه کار در زمینه تخصص
دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۱۰	فقر شهری	۸
کارشناس ارشد شهرسازی	۱۵	توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی	۱۲
کارشناس ارشد مرمت	۱۶	بازآفرینی بافت های فرسوده	۱۴
کارشناس ارشد معماری	۹	بازآفرینی بافت های فرسوده	۶
کارشناس ارشد جامعه شناسی	۱۳	ساماندهی و توانمندسازی اسکان غیررسمی	۱۱
کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۱۷	بازآفرینی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی	۱۵
دکترای شهرسازی	۸	فقر شهری، بافت فرسوده	۵
دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۱۲	فقر شهری، توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی	۱۰
کارشناس ارشد جامعه شناسی	۹	حاشیه‌نشینی یا اسکان غیررسمی	۶
کارشناس ارشد شهرسازی	۵	اسکان غیررسمی و بافت فرسوده	۴

ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

جدول شماره (۲): پیشینه پژوهش در حوزه سکونتگاه‌های غیررسمی و پدافند غیرعامل

پژوهشگر	سال	موضوع	یافته‌ها
آلمی ^۱ و همکاران	۲۰۱۵	روش‌شناسی اجتماعی - فضایی برای ارزیابی مدیریت شهری: سکونتگاه‌های غیررسمی	ابعاد اجتماعی و فضایی زمین شهری را در مدیریت شهری بررسی می‌کند. این ابعاد در سکونتگاه‌های غیررسمی توسعه داده و آزمایش شده است. نتایج نشان داده که روش‌شناسی اجتماعی و فضایی عدالت را بهبود می‌بخشد. در مقایسه با رویکردهای دیگر براساس اطلاعات شفافی چون نقشه کیفیت زیربنای مناطق بالقوه و زمین‌های شهری صورت می‌گیرد. به‌طور کلی، روش اجتماعی-فضایی ارزیابی همه‌جانبه از مدیریت شهری را امکان‌پذیر می‌سازد.
همگازی ^۲	۲۰۱۵	سیاست‌های ارتقایی در سکونتگاه‌های غیررسمی در مصر: در جهت بهبود در روند ارتقا	مشکل اسکان غیررسمی در مصر یکی از جدی‌ترین مشکلاتی است که تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و امنیتی را بر جامعه مصر بر جای می‌گذارد. حداقل ۴۰ درصد جمعیت شهری در مناطق غیررسمی زندگی می‌کنند. این مقاله به دنبال آن است که ارزیابی روند ارتقای شهری در مصر را با در نظر گرفتن مسئله سیاست ارتقای شهروندان ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی برای ارائه برخی اقدامات عملی و استراتژی‌هایی که می‌توانند به‌طور مؤثر روند ارتقای شهر را به سمت پیشرفت هدایت کنند، بررسی نماید.
حسینی و همکاران	۱۳۹۵	رویکرد پدافند غیرعامل در مناطق حاشیه‌نشین شهری با تأکید بر توسعه مناطق شهری	از کارکردهای مهم پدافند غیرعامل، حفاظت از شهرهاست تا از این رهگذر، پویایی حیات شهری را در پرتو امنیت محلی و ملی ایجاد کند. براین اساس، سعی شده تا با توجه به تئوری‌های مهاجرت و حاشیه‌نشینی و استفاده از اصول پدافند غیرعامل راهکارهایی ارائه شود که ضمن ارتقای امنیت شهری باعث توسعه شهر، شهرنشینی و مناطق حاشیه‌ای گردد.
اخباری و احمدی مقدم	۱۳۹۳	بررسی پدافند غیرعامل در مدیریت شهری	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، مدیران شهری در بحث پدافند غیرعامل باید به گونه‌ای تلاش کنند تا آمادگی لازم در جهت کاهش خسارات جانی و مالی به مقابله سریع و بهبود اوضاع تا سطح وضعیت عادی در سطح شهر در هنگام اضطرار فراهم آید.

مفاهیم و مبانی نظری

پدافند غیرعامل مجموعه اقدامات غیر مسلحانه‌ای است که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدها و اقدام‌های دشمن می‌شود. در مقیاس شهری، پدافند غیرعامل راهبردی است که بر کاهش آسیب‌پذیری و افزایش تاب‌آوری در برابر مخاطرات طبیعی، انسان‌ساخت، جنگ و حتی مخاطرات ناشی از فناوری و محور برنامه‌ریزی ساخت و بافت شهری تأکید دارد (حاتمی‌نژاد و ابدالی، ۱۳۹۶: ۱۶۴). در این میان، رویکرد مختلفی در خصوص نحوه مدیریت سکونتگاه‌های غیررسمی مطرح شده است؛ چنانچه

سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد پدافند غیرعامل کمک کند. در این راستا، از فرمول کوکران برای تعیین حجم نمونه با جمعیتی حدود ۲۴۸,۶۷۵ نفر استفاده کردیم. همچنین تعداد ۳۲۲ پرسشنامه که شامل دو بخش سؤالات عمومی و اختصاصی است و با استفاده از طیف لیکرت بین ساکنان محلات مذکور توزیع و تکمیل شده است. در این پژوهش، با مطالعه مقدماتی ۵۰ نمونه از پرسشنامه‌ها، ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه ۰/۷۳ به دست آمد. اگر آلفای کرونباخ بالای ۶۰ درصد باشد، نشان‌دهنده پایایی بالای سنجه است. درخصوص موضوع سکونتگاه‌های غیررسمی و پدافند غیرعامل، پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است (جدول شماره (۲)).

1. Alemie
2. Hegazy

در ابتدا بر حذف و تخریب آنها تأکید کردند و بعد از مدتی بر ساماندهی، مقتدرسازی^۱ و توانمندسازی^۲ آنها اصرار ورزیدند. براساس توصیف ائتلاف شهر، برنامه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی متشکل از توسعه اجتماع چندبعدی است که در جست و جوی ارتقای استانداردهای زندگی فقراست (Abbott, 2002: 304). ساترثویت و میتلین^۳ (۲۰۱۳) توانمندسازی را به‌عنوان اقدامات بهبود کیفیت مسکن و تهیه خدمات و زیرساخت‌های مرتبط با مسکن برای سکونتگاه‌های غیررسمی و سکونتگاه‌های غیررسمی تعریف کرده‌اند. برنامه مشارکتی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، که در سال ۲۰۰۸ آغاز شده، توانمندسازی را براساس اهدافش تعریف کرده است. اهداف سازمان «بهبود زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی به‌وسیله پرداختن به پنج محرومیت اصلی مشتمل بر آب ناکافی، بهداشت، استحکام مسکن، ازدحام بیش از حد و ناامنی حق تصرف» اعلام شده است (Mureithi, 2016: 12). مقتدرسازی مفهومی فراگیر و به‌جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، نهادی و قانونی می‌پردازد، همین‌طور تضمین‌کننده این است که مردم به‌عنوان مشارکت‌کنندگان فعال در مرکز آن قرار دارند (Kvarnstrom, 2017; Mureithi, 2016: 12).

چهار رهیافت رویکرد توانمندسازی عبارت‌اند از: (۱) دسترسی به اطلاعات: اطلاعات به معنای داشتن قدرت است. برقراری جریان دوسویه اطلاعات از دولت به شهروندان و از شهروندان به دولت برای تحقق شهروندی مسئولانه و پاسخگو و حکمرانی خوب و مسئولانه بسیار حیاتی است. شهروندان آگاه، برای استفاده از مزیت‌ها به‌نحو بهتری تجهیز می‌شوند

1. Empowerment
2. Enability
3. Satterthwaite & Mitlin

و به‌نحو مؤثرتری می‌توانند به خدمات و حقوق خود دسترسی پیدا کنند و در نهایت می‌توانند بازیگران دولتی و غیردولتی را پاسخگو و مسئولیت‌پذیر کنند. از حوزه‌های اساسی، که دسترسی به اطلاعات در آنها بسیار حائز اهمیت‌اند، می‌توان به عملکرد بخش‌های دولتی و خصوصی، خدمات مالی و بازارها، قوانین و مقررات و آگاهی از حق و حقوق افراد در خصوص خدمات اساسی اشاره کرد. اغلب فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی، نقش محوری در دسترسی و اشاعه اطلاعات ایفا می‌کنند (UNDG, 2010; Majale, 2013). (۲) فراگیری/مشارکت: رویکرد توانمندسازی برای مشارکت، با مردم فقیر به‌عنوان یک همکار تولید رفتار می‌کند که از اقتدار و اختیار لازم برای کنترل تصمیمات و تخصیص و هدایت منابع به پایین‌ترین سطوح جامعه برخوردار است. فراگیری مردم فقیر و در نظر گرفتن نیازهای آنان و سایر گروه‌های محروم در تصمیم‌گیری‌ها به‌منظور تضمین تخصیص بهینه منابع محدود دولتی، براساس اولویت‌ها و دانش محلی، بسیار حائز اهمیت است. این کار باعث می‌شود تا مردم فقیر به تغییرات پایبند شوند. باین‌وجود، استمرار و پایداری فراگیری و مشارکت آگاهانه، مستلزم تغییر قواعد و فرایندهایی برای ایجاد بستر و فضای مناسب برای مذاکره مردم درباره این مسائل و مشارکت آنان برای اولویت‌بندی ملی و محلی و تعیین بودجه و دسترسی به خدمات اساسی و مالی است (UN-Habitat, 2012; World Bank, 2014). (۳) پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری: مقامات دولتی، کارکنان بخش عمومی، تولیدکنندگان خصوصی و کارکنان سیاست‌مداران باید پاسخگوی سیاست‌ها و اقداماتی باشند که بر رفاه شهروندان تأثیر می‌گذارند. در اینجا سه سازوکار اصلی پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری

جدول شماره (۳): رویکرد حمایت‌های مقتدرسازی- خدمات و مکان- توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در ابعاد مختلف (پارادایم، سیاست‌گذاری، برنامه و پروژه)

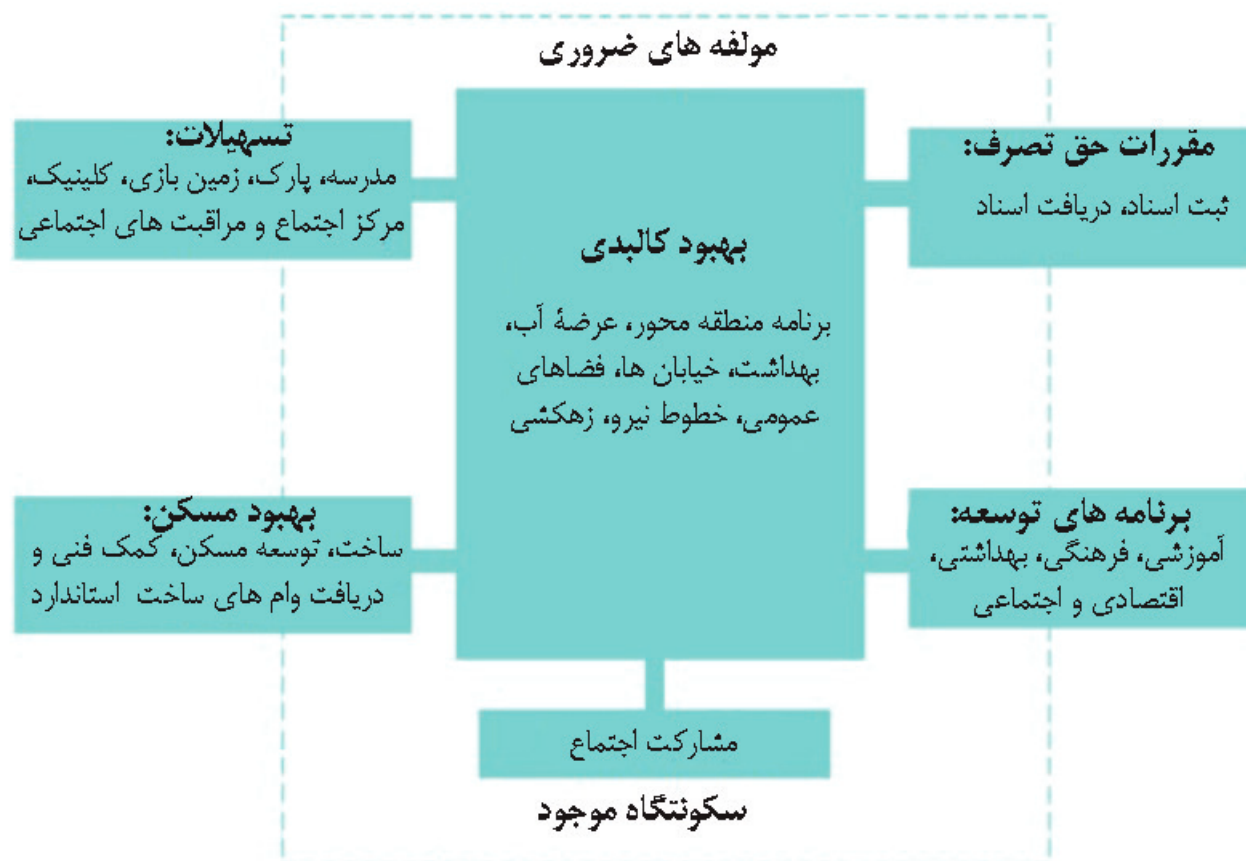
<p>در دهه ۱۹۹۰، پارادایم توانمندسازی زاغه‌ها و خدمات و مکان، «مسکن افزایشی» و تغییر تمرکز از تأکیدات اولیه‌اش بر ساخت و خدمات‌رسانی به مسکن مقرون‌به‌صرفه را به مسکن با کیفیت مطلوب و ایمن اتخاذ کرد. همچنین بخشی از راهبردهای گسترده‌تر به حمایت از کاهش فقر شهری یا کاهش اثرات فقر و فرآیندهای توسعه اجتماعی از قبیل مشارکت در ارتقا و رویه‌های مدیریت و حکمروایی خوب شهری تخصیص یافت.</p>	<p>پارادایم</p>
<p>تغییر از تمرکز در استقرار و نیروی انسانی آژانس‌های مسکن عمومی به پذیرفتن «ظرفیت توسعه اجتماع» قدرتمند و تجهیز مجدد مهندسان، معماران و مدیران پروژه‌های ساخت‌وساز با مهارت‌های مشاوره و یاددهنده؛ به‌منظور توانمند کردن آنها تا بتوانند به رهبران غیرتکنسین اجتماع و خانه‌دارها، درخصوص اینکه چگونه به‌صرفه و کارآمد برنامه طراحی کنند و بسازند، یا اینکه چگونه بر سازندگان (صنعتگران) کوچک مقیاس نظارت کنند و آموزش دهند، مشاوره دهند.</p>	<p>سیاست‌گذاری</p>
<p>ایجاد مقیاس تدارک حمایت‌های مورد نیاز برای پروژه‌های مسکن «غیرمتعارف» در طول زمان و منابع مورد نیاز جهت اجرای آنها از جمله بخش خصوصی بالقوه و سازمان‌های مردم‌نهاد و غیردولتی.</p>	<p>برنامه‌ها</p>
<p>سازمان‌های مسکن دولتی در «پروژه‌های خدمات و مکان‌های پایه‌ای»، زمین به دست می‌آورند، آن را با زیرساخت‌های اساسی (آب، بهداشت، فاضلاب، برق، راه‌های دسترسی و فضای تفریحی باز) توسعه می‌دهند، آن را به قطعات مسکونی با ذخیره زمین برای ساختمان خدمات عمومی (آموزش، بهداشت، امکانات، ...) تقسیم می‌کنند و قطعات را با امنیت حق تصرف تخصیص می‌دهند تا ذی‌نفعان پروژه را در شرایط مالی مقرون‌به‌صرفه قرار دهند. (کسانی که پس از آن خانه‌های خود و ساختمان‌های دیگر را می‌سازند، در چهارچوب شرایط قانونی یا بر اساس رویکرد پروژه‌محوری که ممکن است به‌طور رسمی مورد نیاز باشد).</p> <p>سازمان‌های مسکن دولتی در «پروژه‌های توانمندسازی محله‌ای پایه»، تهیه خدمات و زیرساخت‌های خارج از طرح و محلی را باز توسعه می‌دهند تا از نظر اجتماعی به استانداردهای قابل قبولی برسند. حمایت‌های فنی، مالی و حقوقی (امنیت حق تصرف) نیز ممکن است برای خانوارهای منفرد جهت توانمندسازی محل سکونتشان فراهم شود. طیف گسترده‌ای از استانداردها و کیفیت زیرساخت‌ها وجود دارد که باید فراهم شود.</p>	<p>پروژه‌ها</p>

Source: Wakely, 2014: 13

رساندن صدا و انتقال تقاضاهای خود به سطوح بالاتر تصمیم‌گیری برخوردارند. در این صورت می‌توانند بر سیاست‌ها و مذاکراتی تأثیرگذار باشند که رفاه آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Pieterse, 2013; Masum, 2014; Narayan, 2002: 43). در نهایت، جدول شماره (۳) اقدام به بیان پارادایم، سیاست، برنامه‌ها و پروژه‌ها درخصوص حمایت‌های مقتدرسازی- خدمات و مکان- و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی و سکونتگاه‌های غیررسمی کرده است.

در واقع، توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی متشکل از مؤلفه‌های محیطی، سازمانی، اقتصادی و اجتماعی است که همکاری و همیاری در بین شهروندان، گروه‌های اجتماع، کسب‌وکارها و مقامات

وجود دارد. پاسخگویی سیاسی احزاب و نمایندگان سیاسی معمولاً از طریق سازوکارهای انتخاباتی اتفاق می‌افتد. پاسخگویی اداری نهادهای دولتی از راه سازوکارهای مسئولیت‌پذیری درونی هم به صورت افقی و هم عمودی در درون و بین نهادها تضمین می‌شود. سازوکارهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و عمومی، نهادها را برای شهروندان پاسخگو و آنان را به پاسخگویی سیاسی و اداری ملزم می‌کنند. (۴) ظرفیت سازمانی محلی: به توانایی مردم برای کار و فعالیت با یکدیگر، خودسازمان‌دهی و بسیج منابع برای حل مشکلات و دستیابی به علائق مشترک، ظرفیت سازمانی محلی گفته می‌شود. جوامع و گروه‌های سازماندهی شده از امکانات و قابلیت‌های بیشتری برای

شکل شماره (۱): مدل مفهومی توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی

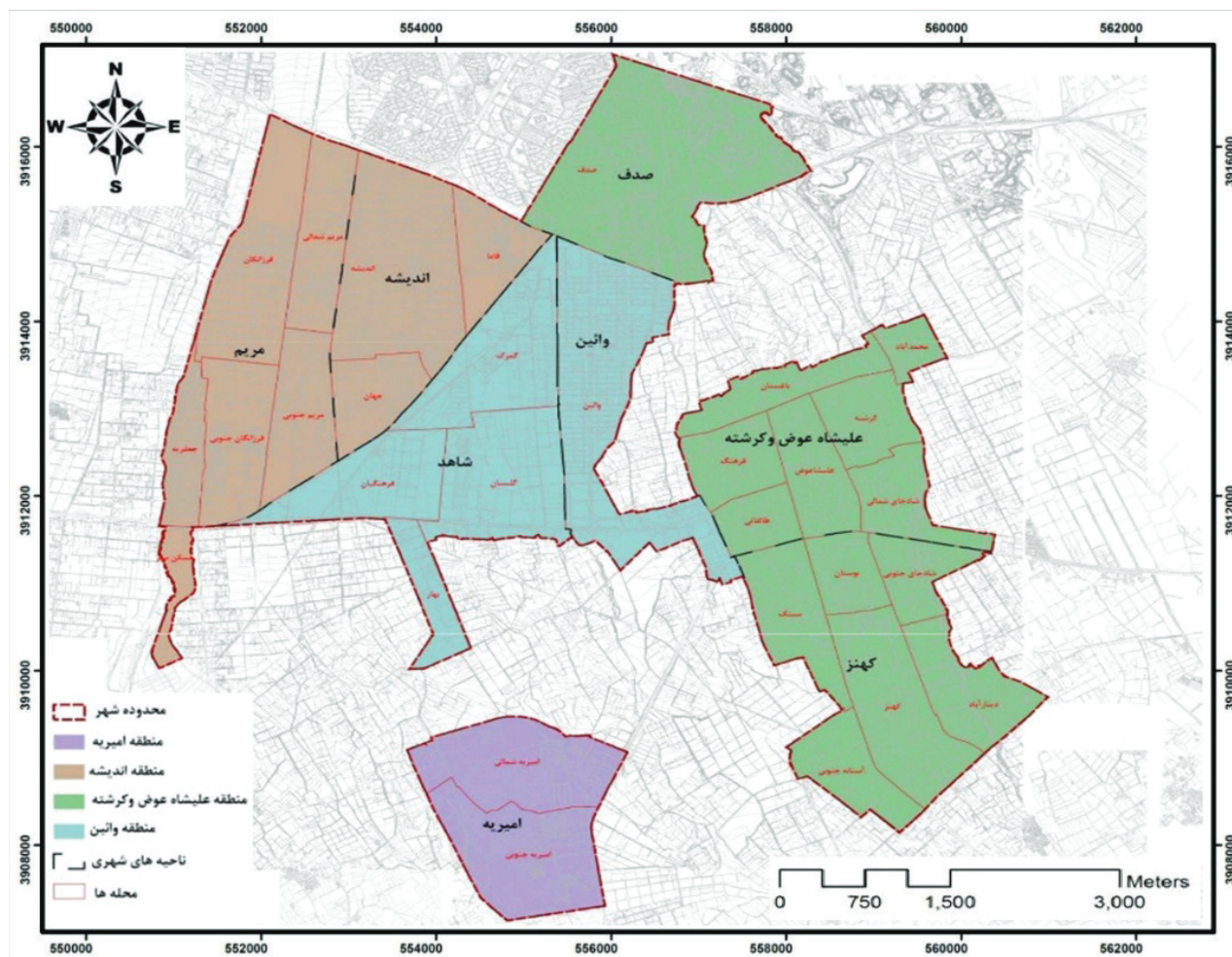
متمرکز شده است. در بخش اول، به شناسایی گستره های شهری نیازمند اقدامات پدافند غیرعامل در شهر شهریار پرداخته شده و در بخش دوم به ارائه الگوی مدیریتی ساماندهی و توانمندسازی این بافت ها با رویکرد پدافند غیرعامل اقدام شده است. بر همین اساس، در ادامه به فرضیه های پژوهش پاسخ می دهیم. فرضیه نخست: بیشتر بلوک های شهری شهریار به برنامه ریزی پدافند غیرعامل نیازمند و این محدوده ها بیشتر بر حاشیه های شهر متمرکز شده اند.

با توجه به شاخص های بیان شده، شاخص نهایی توزیع فضایی بلوک های شهری به برنامه ریزی پدافند فقر در شهریار از ترکیب دو شاخص اصلی کالبدی و اجتماعی-اقتصادی نیازمند است و با استفاده از مدل TOPSIS به سطح بندی آنها پرداخته شده است (جدول شماره (۴) و (۵)). در نهایت فقط تنها ۱۴ بلوک شامل حدود نه درصد از کل محلات شهری

محلی را به حداکثر می رساند. همین طور مدل مفهومی پژوهش در شکل شماره (۱) بیان شده است.

داده ها و تجزیه و تحلیل یافته های پژوهش

محدوده پژوهش مربوط به شهر شهریار، مرکز شهرستان شهریار، در استان شهریار است که در فاصله حدود ۱۶ کیلومتری غرب کلان شهر پایتخت و ۱۸ کیلومتری جنوب شرقی کلان شهر کرج واقع شده است. از شمال با شهرستان های تهران و قدس، از جنوب با شهرستان رباط کریم، از شرق با شهرستان اسلامشهر و از غرب با شهرستان های کرج و ملارد همجوار است. شهر شهریار از چهار کانون جمعیتی مختلف شامل علیشاعوض و کرشته، اندیشه، وائین و امیریه (بردآباد) تشکیل شده است. مساحت شهر با توجه به الحاق مسکن مهر آ. اس. پ، ۳۱۷۶ هکتار و جمعیت آن حدود ۲۵۰ هزار نفر است (شکل شماره (۲)). بخش حاضر بر پاسخ به دو هدف اصلی پژوهش

شکل شماره (۲): موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه (بازترسیم نگارندگان، ۱۳۹۹)

جدول شماره (۴): وزن شاخص‌های نهایی در بلوک‌ها با استفاده از AHP

شاخص	کالبدی	اقتصادی
وزن	۰/۴۸۶	۰/۵۸۴
CR		

ماخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

جدول شماره (۵): درصد و تعداد بلوک‌های شهر شهریار با توجه به شاخص نهایی

کیفیت	تعداد بلوک	درصد
مناسب	۱۴	۹/۰۹۰۹۰۹
نسبتاً مناسب	۳۴	۲۲/۰۷۷۹۲
متوسط	۴۹	۳۱/۸۱۸۱۸
نسبتاً نامناسب	۴۰	۲۵/۹۷۴۰۳
نامناسب	۱۷	۱۱/۰۳۸۹۶

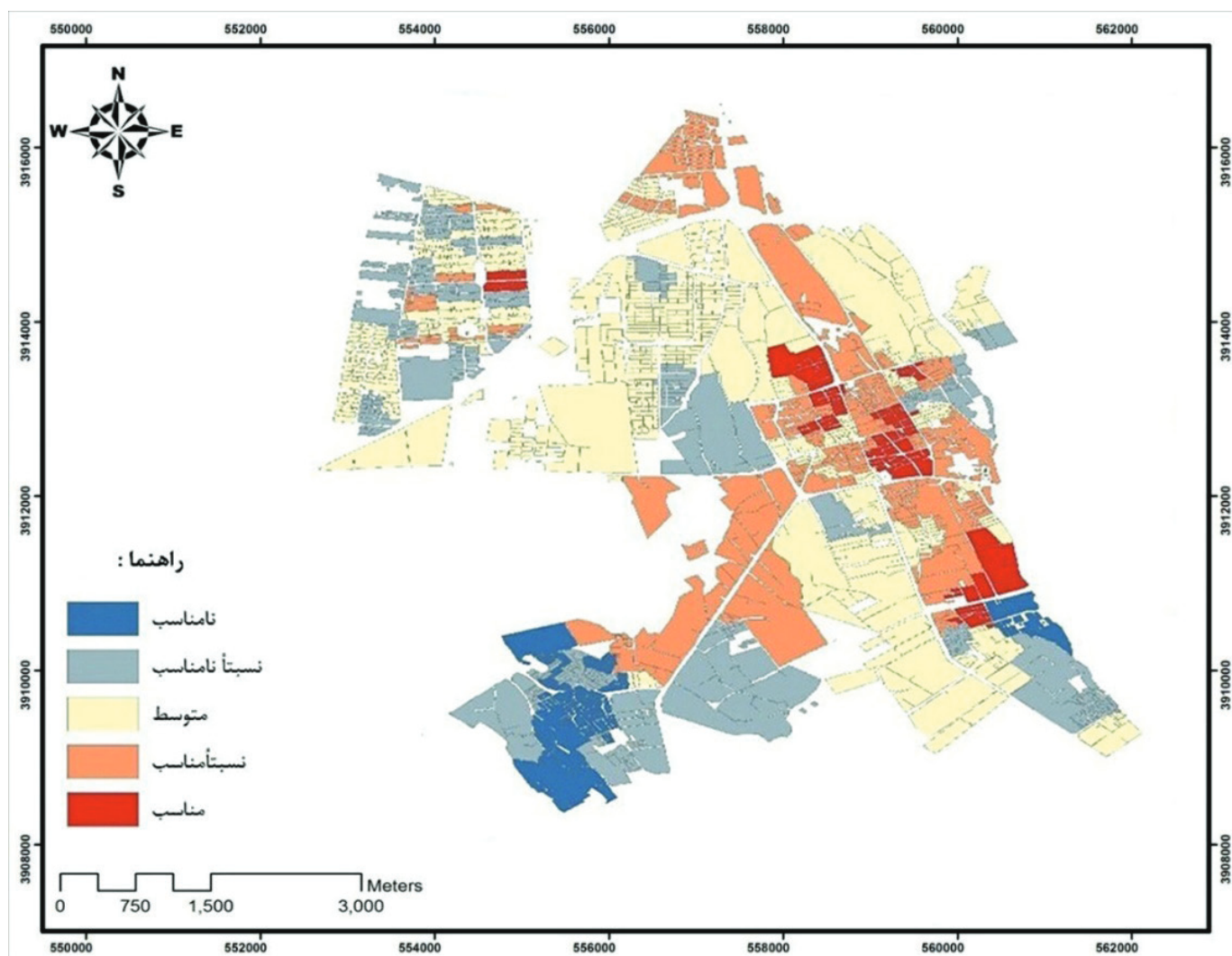
ماخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

شهریار در این شاخص دارای کیفیت مناسب و ۳۴ بلوک شامل حدود ۲۲ درصد از بلوک‌های شهر شهریار دارای کیفیت نسبتاً مناسب و تعداد ۴۹ بلوک شامل حدوداً ۳۲ درصد کل بلوک‌های شهری در وضعیت متوسط و ۴۰ بلوک شامل حدود ۲۶ درصد کل بلوک‌های در وضعیت نسبتاً نامناسب و در نهایت ۱۷ بلوک شامل حدود ۱۱ درصد از کل بلوک‌ها از لحاظ شاخص نهایی در سطح بلوک‌های شهر شهریار در وضعیت نامناسبی قرار دارند. بنابراین، با توجه به جدول شماره (۶) و شکل شماره (۳) بیشتر بلوک‌ها در حالت متوسط قرار دارند و در عین حال، تعداد بلوک‌های نامطلوب بیش از بلوک‌های مطلوب است و این نشان‌دهنده وضعیت نامناسب، هم از لحاظ کمی و کیفی و هم از لحاظ توزیع فضایی، در سطح بلوک‌های شهر شهریار است.

جدول شماره (۶): الگوی توزیع بلوک‌های شهری نیازمند برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل در شاخص نهایی

رتبه	منطقه	محل	امتیاز	سطح	رتبه	منطقه	محل	امتیاز	سطح	رتبه	منطقه	محل	امتیاز	سطح
۱	۱	۷	۰/۷۵۳	مناسب	۵۳	۲	۵۸	۰/۳۰۰	متوسط	۱	۱	۱۸	۰/۲۲۹	سطح
۲	۱	۴۱	۰/۷۲۸	مناسب	۵۴	۱	۴۸	۰/۲۹۸	متوسط	۲	۲	۵۳	۰/۲۲۸	سطح
۳	۲	۴۷	۰/۶۲۴	مناسب	۵۵	۱	۲۱	۰/۲۹۷	متوسط	۲	۲	۶	۰/۲۲۶	سطح
۴	۲	۵۱	۰/۶۱۴	مناسب	۵۶	۳	۲۶	۰/۲۹۵	متوسط	۲	۲	۶۷	۰/۲۲۵	سطح
۵	۳	۶	۰/۵۵۸	مناسب	۵۷	۳	۱۷	۰/۲۹۲	متوسط	۱	۱	۷۲	۰/۲۲۴	سطح
۶	۲	۴۲	۰/۵۵۱	مناسب	۵۸	۱	۱۰	۰/۲۹۰	متوسط	۳	۳	۱۳	۰/۲۲۴	سطح
۷	۱	۵	۰/۵۴۱	مناسب	۵۹	۱	۳۷	۰/۲۸۲	متوسط	۱	۱	۸۴	۰/۲۲۲	سطح
۸	۱	۳۳	۰/۵۲۵	مناسب	۶۰	۱	۱۷	۰/۲۸۱	متوسط	۱	۱	۶۰	۰/۲۲۱	سطح
۹	۳	۷	۰/۵۰۹	مناسب	۶۱	۱	۶۵	۰/۲۷۸	متوسط	۱	۱	۴۵	۰/۲۲۰	سطح
۱۰	۲	۴۶	۰/۵۰۸	مناسب	۶۲	۳	۱۰	۰/۲۷۶	متوسط	۳	۱	۱۵	۰/۲۱۹	سطح
۱۱	۲	۴۳	۰/۴۸۶	مناسب	۶۳	۱	۵۷	۰/۲۷۵	متوسط	۱	۱	۴۰	۰/۲۱۹	سطح
۱۲	۲	۲۹	۰/۴۶۶	مناسب	۶۴	۱	۶۷	۰/۲۷۳	متوسط	۱	۱	۴۶	۰/۲۱۷	سطح
۱۳	۲	۶۵	۰/۴۶۰	مناسب	۶۵	۲	۲۴	۰/۲۷۲	متوسط	۲	۲	۶۲	۰/۲۱۶	سطح
۱۴	۱	۸	۰/۴۵۸	مناسب	۶۶	۱	۱۳	۰/۲۷۱	متوسط	۱	۱	۴۳	۰/۲۱۵	سطح
۱۵	۱	۲۹	۰/۴۳۷	نسبتاً مناسب	۶۷	۳	۱	۰/۲۷۰	متوسط	۳	۳	۱۴	۰/۲۱۵	سطح
۱۶	۱	۲۸	۰/۴۳۴	نسبتاً مناسب	۶۸	۱	۵۲	۰/۲۷۰	متوسط	۱	۱	۵۴	۰/۲۱۲	سطح
۱۷	۲	۴۵	۰/۴۲۸	نسبتاً مناسب	۶۹	۱	۶۱	۰/۲۶۸	متوسط	۱	۱	۱۶	۰/۲۱۲	سطح
۱۸	۱	۱	۰/۴۱۹	نسبتاً مناسب	۷۰	۱	۵۸	۰/۲۶۷	متوسط	۱	۱	۳	۰/۲۱۱	سطح
۱۹	۳	۹	۰/۳۹۹	نسبتاً مناسب	۷۱	۱	۲	۰/۲۶۶	متوسط	۱	۱	۳۱	۰/۲۱۱	سطح
۲۰	۱	۳۶	۰/۳۹۲	نسبتاً مناسب	۷۲	۱	۳۵	۰/۲۶۶	متوسط	۱	۱	۴۴	۰/۲۱۰	سطح
۲۱	۱	۶	۰/۳۹۱	نسبتاً مناسب	۷۳	۲	۳۲	۰/۲۶۶	متوسط	۲	۲	۱۲	۰/۲۱۰	سطح
۲۲	۱	۱۴	۰/۳۹۰	نسبتاً مناسب	۷۴	۲	۵۷	۰/۲۶۵	متوسط	۲	۲	۳۳	۰/۲۱۰	سطح
۲۳	۳	۳	۰/۳۹۰	نسبتاً مناسب	۷۵	۱	۱۹	۰/۲۶۳	متوسط	۱	۱	۸۰	۰/۲۰۹	سطح
۲۴	۲	۶۳	۰/۳۹۰	نسبتاً مناسب	۷۶	۱	۵۵	۰/۲۶۲	متوسط	۱	۱	۵۶	۰/۲۰۸	سطح
۲۵	۲	۶۶	۰/۳۸۷	نسبتاً مناسب	۷۷	۱	۳۸	۰/۲۶۲	متوسط	۱	۱	۸۱	۰/۲۰۷	سطح
۲۶	۳	۸	۰/۳۸۵	نسبتاً مناسب	۷۸	۱	۴۲	۰/۲۶۲	متوسط	۳	۳	۲۲	۰/۲۰۴	سطح
۲۷	۲	۵۴	۰/۳۷۸	نسبتاً مناسب	۷۹	۳	۱۸	۰/۲۶۱	متوسط	۳	۳	۲۹	۰/۲۰۱	سطح
۲۸	۳	۵	۰/۳۷۵	نسبتاً مناسب	۸۰	۲	۶۹	۰/۲۶۱	متوسط	۲	۲	۲۰	۰/۲۰۰	سطح
۲۹	۱	۶۹	۰/۳۷۳	نسبتاً مناسب	۸۱	۱	۵۹	۰/۲۶۱	متوسط	۱	۱	۶۲	۰/۲۰۰	سطح
۳۰	۳	۲۶	۰/۳۶۵	نسبتاً مناسب	۸۲	۳	۱۲	۰/۲۶۰	متوسط	۳	۳	۷۷	۰/۱۹۹	سطح
۳۱	۲	۳۶	۰/۳۵۸	نسبتاً مناسب	۸۳	۳	۲۸	۰/۲۵۷	متوسط	۳	۳	۶۱	۰/۱۹۶	سطح
۳۲	۱	۶۳	۰/۳۵۳	نسبتاً مناسب	۸۴	۱	۷۰	۰/۲۵۶	متوسط	۱	۱	۸۲	۰/۱۹۴	سطح
۳۳	۱	۲۳	۰/۳۴۵	نسبتاً مناسب	۸۵	۱	۴۷	۰/۲۵۶	متوسط	۱	۱	۱۲	۰/۱۹۲	سطح
۳۴	۱	۷۸	۰/۳۴۴	نسبتاً مناسب	۸۶	۱	۲۵	۰/۲۵۳	متوسط	۱	۲	۵	۰/۱۹۰	سطح
۳۵	۲	۲۵	۰/۳۳۸	نسبتاً مناسب	۸۷	۳	۱۵	۰/۲۵۱	متوسط	۳	۱	۴	۰/۱۸۳	سطح
۳۶	۱	۱۱	۰/۳۳۶	نسبتاً مناسب	۸۸	۳	۲۱	۰/۲۵۱	متوسط	۳	۱	۷۳	۰/۱۷۷	سطح
۳۷	۲	۴۰	۰/۳۳۱	نسبتاً مناسب	۸۹	۱	۶۸	۰/۲۴۹	متوسط	۱	۲	۱۸	۰/۱۷۷	سطح
۳۸	۲	۵۲	۰/۳۲۴	نسبتاً مناسب	۹۰	۳	۱۹	۰/۲۴۹	متوسط	۳	۲	۱	۰/۱۷۷	سطح
۳۹	۱	۹	۰/۳۲۳	نسبتاً مناسب	۹۱	۲	۲۸	۰/۲۴۷	متوسط	۲	۱	۷۹	۰/۱۷۵	سطح
۴۰	۳	۲	۰/۳۲۳	نسبتاً مناسب	۹۲	۱	۲۶	۰/۲۴۷	متوسط	۱	۱	۷۱	۰/۱۷۳	سطح
۴۱	۲	۳۷	۰/۳۲۲	نسبتاً مناسب	۹۳	۳	۲۳	۰/۲۴۷	متوسط	۳	۲	۴	۰/۱۶۵	سطح
۴۲	۱	۳۴	۰/۳۱۸	نسبتاً مناسب	۹۴	۱	۲۲	۰/۲۴۷	متوسط	۱	۱	۷۶	۰/۱۶۴	سطح
۴۳	۱	۶۶	۰/۳۱۷	نسبتاً مناسب	۹۵	۱	۵۳	۰/۲۴۷	متوسط	۱	۱	۷۴	۰/۱۵۵	سطح
۴۴	۱	۲۷	۰/۳۱۷	نسبتاً مناسب	۹۶	۳	۲۰	۰/۲۴۵	متوسط	۳	۱	۸۳	۰/۱۴۷	سطح
۴۵	۱	۲۰	۰/۳۱۵	نسبتاً مناسب	۹۷	۱	۶۴	۰/۲۴۴	متوسط	۱	۲	۲	۰/۱۴۵	سطح
۴۶	۲	۲۲	۰/۳۱۲	نسبتاً مناسب	۹۸	۱	۳۹	۰/۲۳۵	متوسط	۱	۲	۳	۰/۱۴۰	سطح
۴۷	۲	۲۱	۰/۳۱۱	نسبتاً مناسب	۹۹	۳	۲۴	۰/۲۳۴	متوسط	۳	۱	۷۵	۰/۱۳۳	سطح
۴۸	۳	۱۶	۰/۳۱۱	نسبتاً مناسب	۱۰۰	۳	۱۱	۰/۲۳۳	متوسط	۳	۲	۸	۰/۰۹۴	سطح
۴۹	۲	۶۴	۰/۳۰۷	نسبتاً مناسب	۱۰۱	۱	۲۴	۰/۲۳۲	متوسط	۱	۲	۱۵	۰/۰۸۴	سطح
۵۰	۱	۵۰	۰/۳۰۳	نسبتاً مناسب	۱۰۲	۱	۳۰	۰/۲۳۱	متوسط	۱	۲	۹	۰/۰۷۵	سطح
۵۱	۳	۴	۰/۳۰۱	نسبتاً مناسب	۱۰۳	۱	۵۱	۰/۲۳۱	متوسط	۱	۲	۷	۰/۰۶۷	سطح
۵۲	۱	۴۹	۰/۳۰۱	نسبتاً مناسب										

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

شکل شماره (۳): الگوی نهایی توزیع بلوک‌های شهری نیازمند برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل در شهر شهریار (ترسیم نگارندگان، ۱۳۹۹)

غیررسمی به مدیریت شهری اعتماد چندانی ندارند. با توجه به داده‌های پرسش نامه، به نظر پاسخگویان در خصوص میزان اعتماد آنها به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی، حدود ۴۳ درصد پاسخگویان اعتماد بسیار زیاد، حدود ۷ درصد پاسخگویان اعتماد زیاد، همچنین حدود ۱۱ درصد افراد نیز اعتماد متوسط و حدود ۳۲ درصد افراد اعتماد کم و در نهایت حدود ۶ درصد پاسخگویان را افرادی تشکیل می‌دهند که اعتماد بسیار کمی به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی دارند. در جدول شماره (۶)، مقادیر فراوانی‌های مشاهده‌شده، یعنی OIjها و فراوانی‌های مورد انتظار، تحت فرض استقلال متغیرها یعنی

شکل شماره (۳) بیانگر آن است که بلوک‌های شهری نیازمند برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل بر پهنه‌های حاشیه‌ای شهر شهریار شده و براین اساس، در امیریة شمالی و امیریة جنوبی، دینارآباد و کهنز، متمرکز شده است. در واقع بیشترین بلوک‌ها را می‌توان در منطقه امیریه و علیشاعوض و کرشته مشاهده کرد که امیریه سکونتگاهی خودرو در محدوده شهر شهریار محسوب می‌شود. در حالی که علیشاعوض در شهر شهریار هسته سکونتی با قدمت تاریخی به شمار می‌آید. در عین حال، مناطق اندیشه و وائین وضعیت بهتری دارند؛ چراکه آنها به‌منزله بافت جدید شهر شهریار به حساب می‌آیند. فرضیه دوم: به نظر می‌رسد ساکنان شهر شهریار برای توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های

جدول شماره (۷): آزمون کای اسکوار تک متغیره نظرات پاسخگویان درباره اعتماد به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی

باقیمانده	تعداد مورد انتظار	تعداد مشاهده شده	اعتماد شما به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی		
	(Cij)	(Oij)			
-۵۰	۶۴	۱۴	بسیار زیاد	۳۲۲	پاسخ گویان
-۴۱	۶۴	۲۳	زیاد		
-۳۰	۶۴	۳۴	متوسط		
۳۹	۶۴	۱۰۳	کم		
۸۴	۶۴	۱۴۸	بسیار کم		
		۳۲۲	۳۲۲		جمع

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

تشکیل هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله: هسته‌های مدیریت محلی و راه‌اندازی دفاتر توسعه محله که متشکل از نمایندگان منتخب ساکنان خواهند بود، یکی از عوامل مهم و اثرگذار در توانمندسازی محله و مشارکت دادن ساکنان و اهالی محله در برنامه‌ریزی‌ها، اجرا و پایش طرح‌های مرتبط با محله است. در ادامه، اهداف، مسئولیت‌ها و ساختار پیشنهادی این دفاتر را به بحث می‌گذاریم.

اهداف و مسئولیت دفاتر توسعه محله‌ای: تشکیل این دفاتر دارای مجموعه‌ای از اهداف و مسئولیت‌هاست که عبارت‌اند از: (۱) هدایت، مساعدت و توانمندسازی شهرداری شهریار در خصوص تهیه، بررسی، تصویب و نظارت بر اجرای طرح‌های توسعه شهری و در صورت لزوم ایجاد هماهنگی میان آنها و سایر مراجع ذی‌مدخل؛ (۲) ارائه خطوط راهبردی و هدایت شهرداری شهریار برای شناسایی و احیای محیط‌هایی با ویژگی‌های مناسب توسعه محلی؛ (۳) مستندسازی و اطلاع‌رسانی فعالیت‌های مردمی، شهرداری و دیگر نهادهای مدیریت شهری در محله؛ (۴) تعدیل و تسهیل تقاضا و

تجربیات مثبت شده است. در جدول شماره (۷)، مقادیر χ^2 کمیت مورد نظر به همراه درجه آزادی و سطح معنی داری آن ارائه شده است. سطر اول این جدول اندازه آماره χ^2 دو خلی دو است.

همان‌طور که در جدول شماره (۸) مشاهده می‌کنید، از آنجاکه مقدار (sig) یا سطح معنی داری با این آماره کوچک‌تر از مقدار ($p < 0/05$) است که نشان‌دهنده عدم اعتماد به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی می‌شود.

فرضیه سوم: الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را دارد.

برای ارائه الگوی مدیریت سکونتگاه‌های غیررسمی از پنل خبرگان استفاده کردیم. در نهایت، اعضای پنل بر تشکیل هسته مدیریت محلی با محوریت رویکرد توانمندسازی و ساماندهی تأکید کردند که در ادامه به تشریح آن می‌پردازیم.

جدول شماره (۸): آزمون کای اسکوار تک متغیره نظرات پاسخگویان در خصوص اعتماد ساکنان به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی

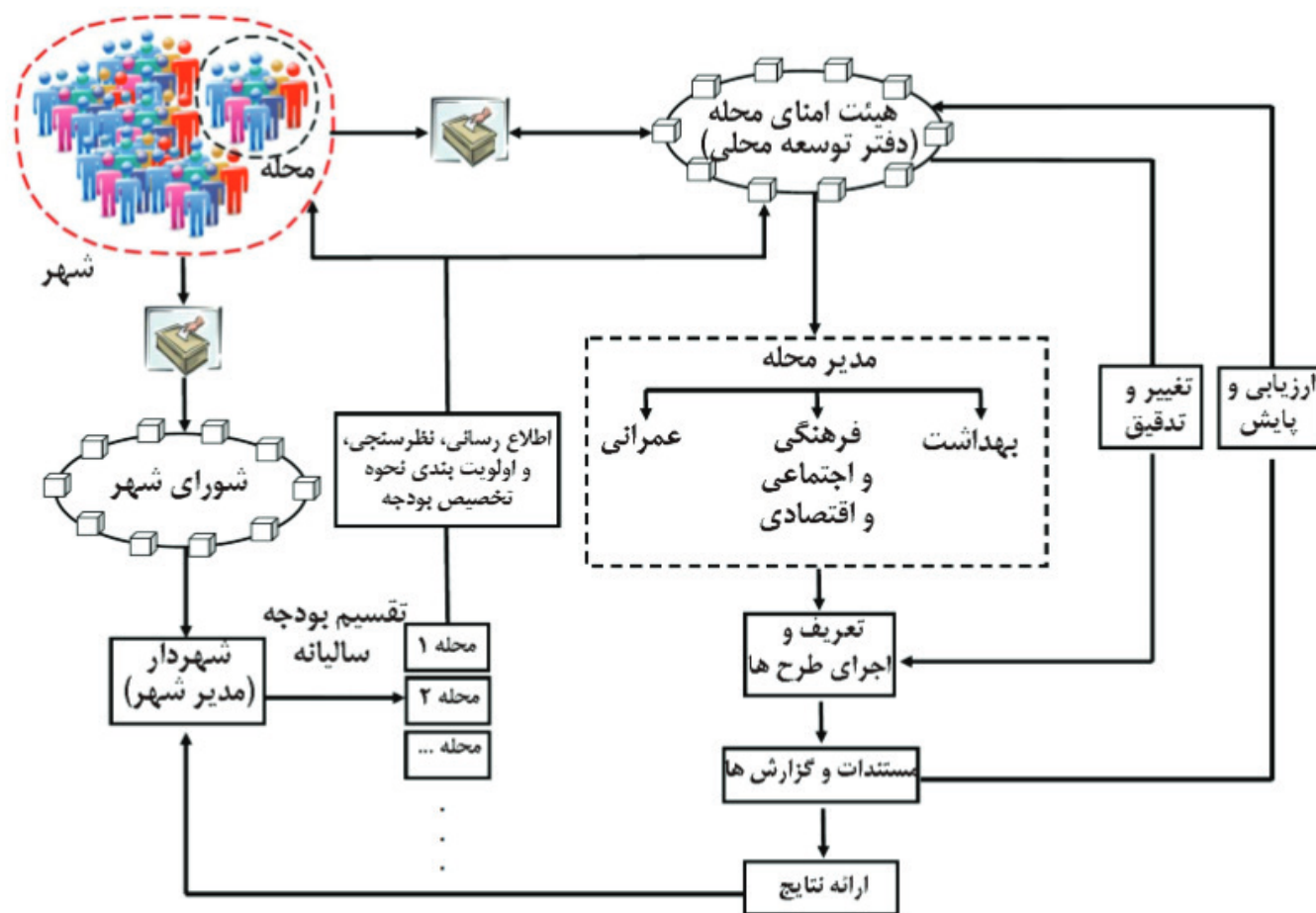
سطح معناداری (sig)	خی دو	درجه آزادی (df)	فراوانی داده های مشاهده شده (value) مقدار					شاخص فراوانی
			بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	
۰/۰۰	۷۰/۰۶	۴	۱۴۸	۱۰۳	۳۴	۲۳	۱۴	پاسخگویان

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

گرفتن مشارکت ساکنان در شکل‌گیری، فعالیت و پایش، هشت گام را می‌توان در نظر گرفت. این گام‌ها عبارت‌اند از: ۱) جلب مشارکت معتمدان و گروه‌های دارای نفوذ برای توجیه ضرورت تشکیل دفتر و حمایت از تسهیل‌گران برای بسیج اجتماع محلی؛ ۲) بسیج اجتماعی محلی با هدف شناسایی و جلب داوطلبان تشکیل دفاتر؛ ۳) سازمان‌دهی داوطلبان و انتخابات محلی؛ ۴) تشکیل دفاتر و تدوین اساسنامه؛ ۵) تدوین و امضای تفاهم‌نامه‌های اجرایی با دستگاه‌های/افراد ذی‌ربط؛ ۶) جذب منابع و اجرای فعالیت‌ها؛ ۷) نظارت و پایش فعالیت‌ها و ۸) پایش دفاتر. روند تشکیل این دفتر محلی در چارت شکل شماره (۴) با عنوان «سازوکار مدیریت دفاتر توسعه محلی» آورده شده است.

H0: به نظر می‌رسد الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل نمی‌تواند بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را داشته باشد. جدول ضریب همبستگی و ضریب تعیین رگرسیون (جدول شماره (۸)) نشان می‌دهد که ضریب تعیین برابر با ۳۷ درصد است.

خواست اجتماعی ساکنان و پاسخگویی به بخشی از آن توسط اجتماع محله‌ای؛ ۵) فرهنگ‌سازی، توانمندسازی و ایجاد یا افزایش ظرفیت در محله برای استقرار نظام مدیریت خدمات مهندسی طرح‌های توسعه و عمران شهری و ساختمان‌سازی و نیز اجرای سیستم‌های نظارت، ارزیابی، هدایت و کنترل توسعه شهری و استفاده از قابلیت‌های سازمان‌ها، مؤسسات غیردولتی و تشکل‌های حرفه‌ای در کشور برای پیاده‌سازی آن؛ ۶) بررسی راه‌های جلب مشارکت شهروندان و بخش‌های خصوصی و نهادهای مردمی در فرآیند تهیه، بررسی و نظارت بر طرح‌ها و برنامه‌های شهری با هماهنگی مراجع ذی‌ربط؛ ۷) همکاری با مراجع ذی‌ربط و ارائه نظرات مشورتی به آنها در زمینه طراحی نظام برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی شهری با توجه به ضرورت ایجاد تحولات لازم در نظام موجود و در نظر گرفتن تحولات شهری و نیاز محله؛ ۸) مساعدت و همکاری با شهرداری شهریار در زمینه ارائه الگوهای ساماندهی و توانمندسازی بافت‌های نابسامان شهری و ارائه راهکارهای مناسب جهت رفع معضلات در راستای توسعه پایدار شهری با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط. ساختار و سازوکار دفاتر توسعه محلی: برای تأسیس و راه‌اندازی این دفاتر، با توجه به ضرورت در نظر

شکل شماره (۴): سازوکار مدیریت دفاتر توسعه محلی (مأخذ: استخراج نگارندگان از پنل خبرگان)

می‌گیریم الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را دارد (جدول شماره (۹)).

جدول ضریب همبستگی و ضریب تعیین رگرسیون (جدول شماره (۱۰)) نشان می‌دهد که ضریب تعیین برابر با ۳۷ درصد است.

جدول شماره (۱۱) حاوی تحلیل واریانس رگرسیون به منظور بررسی قطعیت رابطه خطی بین دو متغیر است. با توجه به اینکه Sig برابر با ۰/۰۰۰ و کمتر از ۵ درصد است، پس فرض خطی بودن رابطه بین دو متغیر تأیید می‌شود.

همچنین، با توجه به نتایج تحلیل رگرسیون خطی

H1: به نظر می‌رسد الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را دارد.

با توجه به نتایج آزمون با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه H1 پذیرفته و فرضیه H0 رد می‌شود؛ زیرا Sig (۰/۰۰۰) کمتر از میزان خطای مجاز (۰/۰۵) است. بنابراین نوعی رابطه معنادار بین الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله (متغیر مستقل) و ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی (متغیر وابسته) وجود دارد. با توجه به اینکه r (ضریب همبستگی اسپیرمن) در این آزمون برابر ۰/۵۶۷ و بزرگ‌تر از صفر است، بنابراین نتیجه

جدول شماره (۹): آزمون اسپیرمن رابطه بین نقش الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل در کاهش توسعه سکونتگاه‌های غیررسمی

میزان همبستگی	سطح معناداری	میزان خطای مجاز	نتیجه آزمون
۰/۵۶۷	۰/۰۰۰۴	۰/۰۵	H_0 رد

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

جدول شماره (۱۰): ضریب همبستگی و ضریب تعیین رگرسیون

ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعدیل شده	خطای معیار میانگین
۰/۵۷۶	۰/۳۷	۰/۳۶	۰/۸۷۶

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

جدول شماره (۱۱): تحلیل واریانس رگرسیون (ANOVA)

مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	توزیع فیشر (F)	سطح معناداری
۴/۱۲	۱	۴/۱۲	۶/۴۹	۰/۰۰۰

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

جدول شماره (۱۲): تحلیل رگرسیون رابطه بین الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل و کاهش توسعه سکونتگاه‌های غیررسمی

SIG	T	ضریب استاندارد Beta	ضریب استاندارد نشده		مدل رگرسیون
			خطای معیار	B	
۰/۸۴۸	۰/۲۴۵	۰/۶۷	۰/۹۷۵	۰/۲۴۵	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	۲/۳۰۱		۰/۳۴۵	۰/۷۶۸	نقش مدیریت شهری در کاهش توسعه سکونتگاه‌های غیررسمی

مأخذ: محاسبات نگارنده، ۱۳۹۹

فرایندگرا، مستمر و سیستماتیک در کاهش آسیب‌پذیری در سکونتگاه‌های غیررسمی، محلات شهری کوچک و شهرهای کوچک استفاده می‌شود تا میزان خطر را در این نوع از بافت‌ها و سکونتگاه‌ها در برابر مخاطرات طبیعی و غیرطبیعی در طولانی مدت کاهش دهد. در این میان امر دیگری که بر لزوم توجه به این الگو می‌افزاید، جهت‌گیری راهبرد پدافند غیرعامل

ساده، فرضیه بالا تأیید می‌شود؛ زیرا سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰ است. همچنین این نتیجه حاصل شده که به ازای هر واحد تغییری که در متغیر مستقل ایجاد می‌شود، ۰/۶۷ تغییر در متغیر وابسته به وجود می‌آید (جدول شماره (۱۲)).

نتیجه‌گیری

الگوی پدافند غیرعامل توانمند به‌عنوان راهبردی

در کاهش آسیب‌پذیری‌هاست که بیشتر مبتنی بر مکان‌های آسیب‌پذیر، حیاتی و حساس است و بیشتر در شهرهای بزرگ و مقیاس‌های منطقه‌ای یا آمایشی مدنظر است. در همین راستا، استفاده از توانمندسازی که به‌عنوان الگویی با راهبرد از پایین به بالا توصیه شده است، در سطوح پایین میزان کارایی آن افزایش می‌یابد، بنابراین ادغام توانمندسازی و پدافند غیرعامل در چهارچوب الگوی پدافند غیرعامل توانمند میزان اثرپذیری در محلات و شهرهای کوچک را افزایش می‌دهد که این امر در طولانی‌مدت می‌تواند در طول فرایند پدافند غیرعامل، که در سیاست‌های آمایش و طرح‌های مختلف کشور توصیه شده، کشور را از انواع مخاطرات مصون نگاه دارد. پدافند غیرعامل توانمند برای افزایش میزان اثرپذیری نیاز دارد که در سطوح مختلف در سایت‌های متفاوت متناسب با نیازهای آنها اجرا شود. آموزش، مراقبت و نگهداری، هم‌شکل‌سازی و بازآفرینی براساس تطابق با طرح‌هاست و استفاده مستمر در جهت فرآیندسازی امری اساسی در این الگوست که البته به امر آموزش در هسته این الگو، و به‌صورت مستمر، باید توجه شود.

نتایج پژوهش در خصوص محدوده سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار بیانگر آن است که حدود ۹ درصد از کل محلات شهری شهریار دارای کیفیت مناسب، حدود ۲۲ درصد دارای کیفیت نسبتاً مناسب، ۳۲ درصد در وضعیت متوسط، حدود ۲۶ درصد در وضعیت نسبتاً نامناسب و در نهایت حدود ۱۱ درصد در وضعیت کاملاً نامناسب قرار دارند. بنابراین، حدود ۶۳ درصد از بلوک‌های شهر شهریار در وضعیت قابل قبولی قرار دارند و ۳۷ درصد از آنها وضعیت نامناسبی دارند و به برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل نیازمندند. در خصوص میزان اعتماد ساکنان نسبت به مدیریت

شهری جهت ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار، نتایج گویای آن است که بیش از ۷۸ درصد ساکنان این شهر به مدیریت شهری اعتماد کم و بسیار کمی دارند. همچنین مقدار سطح معنی‌داری این آماره کوچک‌تر از مقدار ($p < 0/05$) است که نشان‌دهنده عدم اعتماد به مدیریت شهری در کاهش مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی است. در خصوص الگوی مناسب برای ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار نتایج نشانگر آن است که الگوی مدیریت شهری مبتنی بر هسته‌های مدیریت محلی و دفاتر توسعه محله با رویکرد پدافند غیرعامل بر ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار و پیشگیری از تشکیل آنها بیشترین تأثیر را داشته است؛ چراکه مقدار t^2 (ضریب همبستگی اسپیرمن) در این آزمون برابر $0/567$ و بزرگ‌تر از صفر است. تحلیل واریانس رگرسیون و تحلیل رگرسیون خطی ساده، قطعیت رابطه خطی بین این دو متغیر را تأیید کرده است؛ چنانچه سطح معناداری آن برابر با $0/000$ و کمتر از ۵ درصد است. افزون‌بر این، برای ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار مجموعه‌ای از راهبردها با رویکرد پدافند غیرعامل، از مصاحبه با خبرگان و ساکنان محلی، استخراج شده است که عبارت‌اند از:

- تشکیل دفتر توسعه محلی؛ راه‌اندازی صندوق‌های توسعه محلی توسط شهرداری شهر شهریار و دفتر رسیدگی به سکونتگاه‌های غیررسمی به‌عنوان دبیرخانه برای تشکیل جلسه‌های ستاد شهرستانی حضور فعال اعضای ستاد و مدیریت شهری؛
- راه‌اندازی صندوق‌های قرض‌الحسنه در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر شهریار؛ راه‌اندازی

ogy for evaluating urban land governance: the case of informal settlements, *Journal of Spatial Science*, 60(2): 289–309.

6. Abbott, J. (2002). An analysis of informal settlement upgrading, an critique of existing My theological approaches, *Habitat International*, 26(2002): 303-315.

7. Boo, K. (2012). *Beyond the Beautiful Forever. Life, Death, and Hope in a Mumbai Undercity*; Random House: New York, NY, USA.

8. Das, A. (2017). A City of Two Tales: Shelter and Migrants in Surabaya. *Environ. Urban. ASIA*, 8(2017): 1–21.

9. Hegazy, I. R. (2015). Informal settlement upgrading policies in Egypt: towards improvement in the upgrading process, *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 9(3): 254-275.

10. Jones, P. (2017). Formalizing the Informal: Understanding the Position of Informal Settlements and Slums in Sustainable Urbanization Policies and Strategies in Bandung, Indonesia, *Sustainability Journal*, 9(2017): 1-27.

11. Kuddus, M. A. Tynan, E. & McBryde, E. (2020). Urbanization: a problem for the rich and the poor?, *Public Health Review*, 1(2020): 1-4.

12. Kvarnstrom, D. (2014). *Construction of low cost houses in informal settlements; A case study of the Nairobi region*, Thesis Master in the Master's Programme Structural Engineering and Building Technology, Chalmers University of Technology.

13. Majale, M. (2013). Realising the Right to Total Sanitation in Nakuru's Slums: Study on Tenants' Security of Tenure Following Improvement of Sanitation Facilities. Unpublished Report.

14. Masum, F. (2014). *Challenges of Upgrading*

صندوق‌های قرض‌الحسنه خاص (بانوان) توسط اداره عمران و بهسازی استان تهران و فعالان اقتصادی و اجتماعی محله‌ها؛

• تقویت و ارتقای زیرساخت‌ها و محیط‌های شهری توسط معاونت عمرانی و شهرسازی شهرداری شهر شهریار؛ سازمان‌های بهداشت، آب و برق و زیرساخت‌های شهر؛

• پیگیری پرداخت وام‌های کم‌بازده برای کارآفرینان محلی از بانک‌های عامل وام‌دهنده و خیریه‌ها؛

• رسیدگی به وضعیت سند مالکیت ابنیه فاقد جواز ساخت توسط اداره اوقاف و اداره ثبت اسناد و املاک؛ استحکام بخشی ابنیه آسیب‌پذیر و تشکیل نهاد امنیت محلی (پلیس محله-دیدبان محله توسط سازمان مقابله با سوانح طبیعی فرمانداری و اداره میراث فرهنگ).

منابع

۱. اخباری، محمد، احمدی مقدم، محمدعلی (۱۳۹۳)، «بررسی پدافند غیرعامل در مدیریت شهری»، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۰ (۳۴): ۶۹-۳۶.

۲. حاتمی‌نژاد، حسین، ابدالی، یعقوب (۱۳۹۶)، «سنجش آسیب‌پذیری سازه‌ای بافت فرسوده شهری در برابر مخاطرات، با رویکرد پدافند غیرعامل (مطالعه موردی: بافت فرسوده مرکزی کلان‌شهر اهواز)، فصلنامه علمی-پژوهشی اطلاعات جغرافیایی، ۲۶ (۱۰۴): ۱۷۲-۱۵۹.

۳. حسینی، سیدرسول، امیری، عبدالله، یاری، سجاد (۱۳۹۵)، «رویکرد پدافند غیرعامل در مناطق حاشیه‌نشین شهری با تأکید بر توسعه مناطق شهری»، کنفرانس پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، تهران.

۴. مهدنژاد، حافظ، زنگانه، احمد، سعیدی رضوانی، نوید (۱۳۹۹)، «تحلیل هم‌پوشانی پهنه‌بندی مکانی فقر و بافت فرسوده در فضاهای پیراشهر تهران»، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۳): ۱۹۲-۱۷۵.

5. Alemie, Berhanu Kefale. & Bennett, Rohan M. & Jaap, Zevenbergen. (2015) A socio-spatial methodol-

23. Wakely, P. (2014). *Urban public housing strategies in developing countries: whence and whither paradigms, policies, programmes and projects*, DPU60 Working Paper Series: Reflections NO. 163/60, Development Planning Unit.
24. World Bank. (2014). *Implementation Completion and Results Report (IDA-42190) on a Credit in the Amount of SDR 138.10 Million (USD200.00 Million Equivalent) to the Federal Republic of Nigeria for the Lagos Metropolitan Development and Governance Project*. Report No: ICR00002968, World Bank, Washington, DC.
25. World Health Organization. (2016). *World Health Organization releases country estimates on air pollution exposure and health impact*. Geneva: World Health Organization.
- Housing in Informal Settlements: A Strategic Option of Incremental Housing*, FIG Congress 2014, Engaging the Challenges –Enhancing the Relevance Kuala Lumpur, Malaysia 16-21 June 2014.
15. Mureithi, C. W. (2016). *The Evolution of Slum Upgrading: Mainstream Approaches Used, Graduate School*, Master of Science in Development Studies, Lund University
16. Narayan, D. (2002). *Empowerment and Poverty Reduction : A Sourcebook*. Washington, DC: World Bank. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15239> License: CC BY 3.0 IGO.
17. Olthusi, K. Benni, J. Eichwede, K. & Zevenbergen, C. (2015). Slum Upgrading: Assessing the importance of location and a plea for a spatial approach. *Habitat International*, 50(2015): 270–288
18. Pieterse, E. (2013). Competing Imaginaries of Empowerment in African Cities. In *Afritecture. Building Social Change*, ed. Andres Lepik, 104–113. Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.
19. UNDG (United Nations Development Group). (2010). *Thematic Paper on MDG 7: Environmental Sustainability*. New York: United Nations Development Group.
20. UN-Habitat. (2012). *Affordable Land and Housing in Africa*, Adequate Housing Series Volume 3. Nairobi: United Nations Human Settlements Program.
21. UN-Habitat. (2016). *Urbanization and Development: Emerging Futures*. World Cities Report. Nairobi, Africa, 2016. Available online: <https://unhabitat.org/wp-content/uploads/2014/03/WCR-%20Full-Report-2016.pdf> (accessed on 30 May 2017).
22. United Nations. (2019). *World urbanization prospects*. New York: United Nations.